

skega patra, ki bere svojim janzenističnim zopernikom kozje molitvice na ta in na oni svet (pravili so mi, da je Oton Župančič s tako deklamacijo poslušalce očaral).

Od postanka pa do marčne revolucije se je širila »Šmarna gora« samo v prepisih: prepis neznane roke, narejen še po predlogi v bohoričici, se je ohranil v literarni ostalini Kastelčevega sošolca Jožefa Rozmana iz Ljubnega, ki je od 1842 župnikoval v Cerknici (LZ 1908, 377); novejšo redakcijo v Prešernovem lastnoročnem zapisu v češkoilirskem črkopisu je hranila pesnikova sestra Katra (KCM 1906, 29); Prešernov rokopis je dobil za objavo v peti knjigi »Čbelice« Kastelic ter objavil pesem 1848 z novimi Prešernovimi korekturami (Žigon, Kronol. pregled 76; rokopis je danes izgubljen). Obstajalo pa je najbrž še več rokopisov... Pesnik ni niti poskusil, da bi 1844—47 legendo s pomočjo tiska širil med ljudmi, ker je pač slutil, da njen pravi smisel odločilnim možem ljubljanske policije in cenzure ni neznan in da je navidezna pravoverna tendenca ne bi mogla obvarovati pred cenzorjevim svinčnikom.

DOSTOJEVSKIJ

F. X. ŠALDA — B. BORKO

Pred menoj leži tretji del »Dnevnika« Dostojevskega, ki je izšel v češkem prevodu pri Laichterju. Je to izbor družabnih in literarnih razmišljanj izza pomenljive dobe: iz velikega leta 1877, leta rusko-turške vojne. Težko je povedati, kako vznemirljivo je to berilo. Ne morem se tega dnevnika dovolj načitati. Poleg njega se mi zdi lirika obledela, beletrija hladna in površna, esejistika abstraktna in begajoča. Tu pa imam vtisk, kakor bi se neizmerna, večna ljubezen z zaskrbljeno ljubeznivostjo nagibala nad samo temno srce naroda in se trudila, da bi v njem slišala tisto resnico, ki mu je več kakor vsa ostala življenjska resničnost. Mislim, da ni bilo nikdar avtorja, ki bi toliko in tako ljubil kakor Dostojevskij in rekel bistvenejše besede o ljubezni, o sleherni in vsej ljubezni: od spolne ljubezni zaljubljenecv tja do ljubezni do bližnjega, domovinske in božje ljubezni. In če ta človek samo takole mimogrede zapiše misel, kako težavno in mučno je koga ljubiti, kakšna težka umetnost je ljubezen, ne moreš videti v tem nič drugega nego stališče, ki bi te nanj hotel postaviti pred svojim delom. Da, če je kdaj živel umetnik ljubezni, je bil to Dostojevskij.

Ni ga bilo človeka, ki bi tolikaj ljubil Rusijo, tako veroval v njeno sveto poslanstvo med evropskimi narodi, kakor Dostojevskij. Domovinska ljubezen se lahko povsod pod soncem zlorablja, in čim boljša, imenitnejša je kakšna reč sama po sebi, tem huje in pogubneje jo lahko kdo zlorabi. Corruptio optimi pessima. Domovinska ljubezen utegne postati in je zares že bila neredkokrat in je še vedno neredkokrat pri nas orodje malodušnosti, krinka sebičnosti in duševnega udobja, če ni, kar je še slabše, zavetišče brezmiselnega frazerstva in osebnega dobičkarstva. Nasprotno temu je domovinska ljubezen Dostojevskega največji duševni razpon, v nji so ob največjem zaupanju v lastni narod najvišje zahteve do njega.

V poglavju z naslovom »Slavjanofilova izpoved« je povedal Dostojevskij, kaj je pozitivna domovinska ljubezen, ki ne sloni na mržnji, marveč na prijateljstvu do drugih narodov: je sama polnost življenjske vere in nadeje. Dostojevskij nam tu razlaga, v čem je njegovo slavjanofilstvo. Slavjanofilstvo mu pomeni »duševno zvezo vseh ljudi, ki verujejo, da bo naša velika Rusija, ko se postavi na čelo zedinjenih Slovanov, povedala vsemu svetu, vsemu evropskemu človeštvu in njegovi civilizaciji svojo novo in zdravo besedo, kakor je svet ni še slišal. Ta beseda bo izrečena v blagor človeštva in zares samo v ta namen, da bi se vse človeštvo združilo v novo bratsko svetovno zvezo, čije načela bi koreninila v slovanskem duhu, predvsem pa v duhu velikega ruskega naroda, ki je tako dolgo trpel in moral toliko stoletij molčati, ki pa je vedno hranil v sebi mogočne sile, da bi v bodočnosti pojasnil in rešil mnoga trpka in močno usodna nesporazumljenja zapadnoevropske civilizacije.« O poslanstvu in namenu slavjanofilstva ima Dostojevskij, kakor vidimo, zares vzvišeno pojmovanje: to nikakor ni ozko-srčni šovinizem, zakrinkana sebičnost, miselno udobje. Slavjanofilstvo mu je predvsem ideja, nova ideja, »nova in zdrava beseda, kakor je svet ni še slišal«. Slavjanofilstvo mu je kulturno poslanstvo Vzhoda, kjer se je še ohranila čista ideja krščanske ljubezni, Zahodu, ki je odpadel od nje in zabredel v neplodne in nerazrešljive antinomije.

In rusko-turška vojna je Dostojevskemu že prva črka te »nove in zdrave besede«, zato je ne more Evropa razumeti. Zlasti ne more doumeti, kako je mogoče voditi vojno pristnega entuziazma, čiste bratske ljubezni; ne osvojevalno, marveč osvobodilno vojno, ki nima namena, razširjati ozemlja, marveč oteti krščanske južne Slované iz strašne turške okrutnosti in divjaštev. Zahodna Evropa, katere celotno življenje, zasebno prav kakor javno, individualno prav kakor občestveno, je samo sostav egoizmov, ne more razumeti, da je mogoč boj brez sebičnega namena, iz preproste zapovedi krščanske ljubezni.

»Velik vzhodni orel je vzletel nad svet, obe peroti mu bleščita na vrhovih krščanstva; ta orel si noče zaslužniti narodov, noče osvajati dežel, noče razširjati meja, marveč skuša osvoboditi, na noge postaviti zatirane in tep-tane narode, jim dati novega življenja v blagor njihov in v blagor človeštva. Računajte kakor koli, glejte na to vojno še s takimi dvomi, njen smoter ostaja v bistvu isti, in prav tega ne more Evropa verjeti. In verjemite, da se Evropa ne boji v toliki meri domnevane okrepitve Rusije, kakor se boji tega, da je Rusija zmožna vzeti nase take naloge in smotre. Zapomnite si zlasti tole: Lotevati se nečesa, kar ni usmerjeno naravnost v lastno korist, se zdi Evropi tako nenavadna zadeva, tolikaj nasprotujoča mednarodnim navadam, da vidi Evropa v postopanju Rusije ne samo barbarstvo, zaostalega, surovega in neizobraženega naroda, ki je zmožen začeti v našem svetu, iz prostaštva in neumnosti vojno, podobno zdavnaj minulim križarskim pohodom v temnem srednjem veku, marveč tudi nemoralno dejanje, ki je nevarno Evropi in baje ograža njeno visoko civilizacijo.«

Dostojevskij ni med tistimi, ki obsojajo, a ne poznajo. Ne pozna samo zapadne civilizacije, pozna še več: njenega duha, njeno metodo npravstvenega mišljenja in presojanja. Pozna prav podrobno zahodna slovstva, ve, kako so reševala vse velike sodobne probleme, problem krivde in kazni, problem moškega in ženske, problem imetja in gladu. Ve, da pozna Evropa summa summarum samo dvoje rešitev: despotsko nasilje ali anarhično nasilje,

drugo slabše od drugega. V dnevniku Dostojevskega je le malo mest, ki bi bila bolj mikavna od zapiskov, kjer kaže, kako Rusija z nekako že kar bolešno vdano ljubeznijo ljubi zahodno Evropo in nje kulturna dejanja in dela. Celo slavjanofili niso glede tega izjema. »O, ali veste, gospoda, kako ljuba je nam sanjaškim slavjanofilom in — kakor pravite — sovražnikom Evrope, prav ta Evropa, ta „dežela svetih čudes“? Ali veste, kako draga so nam ta čuda in kako ljubimo in častimo velike narode, ki prebivajo v nji in vse, kar so storili velikega in lepega? Ali veste, kako nas muči in žalosti, koliko solza in duševnih bolečin nas stane usoda te naše drage in sorodne dežele!« Dostojevskij je pokazal že v prejšnjih delih svojega dnevnika strastno ljubezen, ki je z njo sprejemala vase ruska literatura vsa pomembnejša dela zahodnih literatur — angleške, francoske in nemške. Byron, Schiller, Hugo, George Sand so si v ruskih prevodih pridobili pogostoma strastnejše, iskrennejše in vdanejšje bralce kakor v domačih deželah; vplivali so globlje in plodovitneje v ruski duši kakor v duši lastnega naroda; postali so tu kulturni kvas in usoda, medtem ko so bili v domovini zgolj čtivo. Dostojevskij krasno opozarja na to pomembno potezo ruske duše, ki ni ekskluzivna; ki se iz prirojene velikodušnosti bolj predaja tujemu kakor domačemu; ki se ne zapira pred nobenim vetrom entuziazma, pa naj veje odkoder koli. (Kdo se ne bi bil spomnil pri tem naših razmer? Tudi pri nas so postali kulturni stvaritelji in resni činitelji slovstvenega razvoja ljudje, ki so bili v svoji lastni domovini neredko podrejenega pomena, na pr. Przybyszewski. Prav za prav imamo tudi mi lahko vzbudljivo velikodušje.)

In sedaj se je ruska duša ustavila na razpotju. Mar naj se kompromitira pred to Evropo, ki jo je tolikaj cenila, tako zelo ljubila, na katero je zrla s takšnim spoštovanjem? Ali naj se spusti ne v možnost, marveč v gotovost, da je Evropa ne bo razumela, t. j. da sploh ne more biti razumevana? Ali pa naj se utaji, naj skrije svojo notranjo resnico, svojo novo idejo, svoje poslanstvo, svojo »novo in zdravo besedo«? Tako je bilo to vprašanje — vprašanje, ki je resnično odločilno, usodno, hamletsko. In našle so se kajpak tudi med rusko inteligenco slabe duše, ki se niso marale in umele kompromitirati pred »kulturno«, »civilizirano« zahodno Evropo. Le-ti so zatrjevali, da nikakor ne čutijo s svojimi južnimi brati — kristjani, da jim je vse to čez mero »abstraktno« in »fantastično«; vojno odklanjajo kot »nenapredno«, »nemoralno«, celo »nekrščansko« zadevo. In bojem s temi blodnimi — a seveda ne nepoštenimi dušami, — polemikam z njimi, zavračanjem njih stališča je posvečen skoraj ves tretji zvezek Dostojevskega Dnevnika. Dejal sem: ne nepoštenim dušam. Kajti taki ljudje so vprav primerek slovanske velikodušnosti, razvite tja do karikaturno donkihotskih potez. Slovanski dogmatični fanatiki so sprejeli dobesedno, do pičice natanko nauk svojih zahodnih mojstrov, ki se prvi niso po njem ravnali; ker so bili bolj papeški, kakor je sam papež, so postali žrtev črke.

Ena izmed takih blodnih duš in gotovo najpomembnejša med njimi je Levin iz zadnjega dela »Ane Karenine«. Levin, ki skozi njega govori do neke mere njegov veliki stvaritelj, Lev Nikolajevič. Prav v polemiki Dostojevskega z njim je težišče tega zvezka »Dnevnika«. Menim, da je stežka bilo kdaj napisano v tem žanru kaj pomembnejšega, kar bi strastneje pronicalo v jedro reči. Dostojevskij opozarja tu na spor med Levinom, ki ga je uro poprej poučeval mužik o smislu življenja, in Levinom, ki sedaj na mah devlje v nič nauk vsega ruskega naroda; »ni pretekla niti ura od trenutka,

ko si je Levin zopet pridobil vero, in glej, že znova peče maline nad svečo.« Levin se je zopet oddaljil ljudstvu, kakor pravi Dostojevskij, zato je bil moral zopet zgrešiti pot. Samoljuben, individualističen moralni hipohonder, kakršen je Levin, mora vsekdar zgrešiti pot, dokler bo tak samoljuben, individualističen hipohonder: taka je ideja Dostojevskega. Kajti Dostojevskemu ni resnice izven celotne narodove resnice, izven narodne tradicije. Resnico lahko najdejo, meni Dostojevskij, samo cele verige človeških rodov, ki si izročajo svoje izkušnje iz veka v vekove in tako kopičijo zaklad nadosebne tradicije — ne pa kratkoživ, vznemirjen in minljiv posameznik, čigar moč zadošča morda za upor, komaj pa za kaj pozitivnejšega. In zbrati moraš vse svoje moči, če hočeš s pridom prisluhniti narodni tradiciji, jo doumeti in odkriti njen smisel.

Take so torej ideje, ki tvorijo teoretično ozadje teh poslednjih strani Dostojevskega. Dosihmal je redkokdaj stopil kakšen pesnik tako globoko v narodno dušo kakor Dostojevskij in morda se ni nikdar moderen tvorec tolikaj poistovetil z njo kakor on.

In prav ta integracija je izvir njegove moči, vrelec poslednjih nravnih in metafizičnih resnic, ki je nanj Dostojevskij osredotočil svoje delo. V svojih odločilnih in najvišjih trenutkih je nehal biti individij, postal je organ in orodje ogromne človeške skupnosti. V takih trenutkih govori iz njega nekdo večji kakor je Fedor Mihajlovič Dostojevskij: govori ves Vzhod, vsa neizmerna, temna Rusija in morda tudi njena bizantska in grška podlaga. V takih trenutkih je brezimen: neizmeren glas, ki se dviga iz teme in potuje v temo.*

* Ta sestavek je F. X. Šalda prvič priobčil l. 1911 in ga malo pred smrtjo — l. 1936 — zopet ponatisnil v esejski zbirki »Časové i nadčasové«. — Prevajalec.

V ATELJEJU

(Ob Jakopičevi sedemdesetletnici.)

JUŠ KOZAK

Bil je pomladni večer v mestu, od juga so veli pri tleh topli vetrovi, na nebu so se razmaknili vodeni oblaki in vso zemljo od Krima do planin je zajel krvavi sij večernih zarij. Vsa okna proti zapadu so žarela, namočena zemlja na krakovskih vrtovih je bila še temnejša in vsaka sadika nežne solate se je dobro razločila na skrbno obdelanih gredah. Med plotovi in nizkimi hišicami so prihajale ženske in zavijale v Trnovo k šmarnicam. Pod Krimom so ladjarile puhaste megle in se izpreminjale v vseh barvah. Zemlja je dišala in mlado zelenje na kostanjih in vrbah ob Gradaščici je drhtelo.

Mestni šum zamre v patriarhalnem Krakovem in tudi na Mirju, kjer so se na tleh starih zeljnikov dvignile vile, s katerimi se je lice tega predmestja, čigar podobo je Jakopič z barvo in peresom tako živo ohranil, vse izpremenilo. Ob sivem zidu leži pod oknom njegovega ateljeja še kad, ki so jo včasih rabili za zelje.